

УДК 347.73

Людмила Вакарюк,

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ»

У статті розкриваються основні підходи до розуміння інформаційних прав людини, що склалися в юридичній науці. Наголошується, що основна сутність інформаційних прав проявляється в їх основних властивостях, які допомагають сформулювати уявлення про те, що ж собою взагалі являють інформаційні права людини. Автор акцентує увагу на тому, що інформаційні права мають міжгалузевий характер та є в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційне право, право на інформацію, інформаційні права, інформаційна сфера.

Постановка проблеми. Питання прав людини натеper є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової спільноти. Саме стан справ у сфері прав особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави і суспільства загалом. З огляду на глибоку інформатизацію сучасного життя і загальне визнання пріоритетів інформаційного суспільства, інформаційні права людини мають значення не тільки як певна сукупність правомочностей, а й як пріоритетний життєво важливий інтерес, реалізація якого визначально впливає на життєдіяльність сучасної людини. Усі ці чинники зумовлюють необхідність глибокого дослідження правової природи даного виду прав та розроблення уніфікованого підходу до їх розуміння.

Стан дослідження. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства були предметом дослідження багатьох вітчизняних та закордонних науковців. Так, права людини в умовах інформаційного суспільства та проблеми інформаційного суспільства загалом досліджували такі зарубіжні вчені, як І. Браун, В. Дрейк, Д. Дубов, Р. Йоргенсен, Д. Лайон, Л. Лессіг, К. Расерока. Проблема права на інформацію та окремих інформаційних прав порушується й у працях російських дослідників А. Арешева, В. Босера, В. Лопатіна, О. Павельєвої, Д. В. Шибасова та інших. Вивченням сутності та стану забезпечення інформаційних прав займалися і провідні вітчизняні науковці у сфері інформаційного права, серед яких можна назвати І. В. Арістова, В. Брижка, А. Іщенко, Р. А. Калюжного, Б. А. Корміча, Т. А. Костецьку, В. Ліпкана, А. І. Марущака, К. Полетило, Т. О. Проценко,

В. С. Політанського, П. М. Рабіновича, В. Серьогіна та багатьох інших вчених.

Метою статті є з'ясування правової природи та сутності інформаційних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1]. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Саме інформаційні права гарантують громадянам можливість мати певні переконання та не піддаватися у зв'язку з цим переслідуванням, вільно висловлювати свою думку, відстоювати свої ідеї та контролювати діяльність влади. Сьогодні ми живемо в інформаційному суспільстві, в якому інформаційні права відіграють надзвичайно важливу роль. Комплекс прав та свобод в інформаційній сфері вважається непорушним та невідчужуваним.

Набуття інформаційною сферою всепроникливого характеру зробило інформацію та інформаційно-правові явища міждисциплінарним об'єктом правової науки. Практично кожен науковець, розглядаючи поняття інформаційних прав, намагався навести власне його трактування, тому наявні декілька десятків дефініцій. Слід вказати і на те, що з плином часу, з розумінням значення інформаційних прав та їх суспільної необхідності для кожного індивіда інтерес до досліджуваної категорії лише зростав і, як наслідок, науковий доробок з кожним роком збагачувався [6].

За останні десятиліття в українській правовій науці термін «інформаційні права людини» набув значного поширення. Різні

дослідники відносять до них неоднаковий перелік прав. Одні говорять лише про право отримувати, використовувати та розповсюджувати інформацію, інші додають також і право на інформаційну приватність та право на честь і гідність, які часто протистоять першому праву. Треті відносять до інформаційних прав людини лише нові права, що вже сформувався чи лише формуються в умовах інформаційного суспільства, такі як право на доступ до публічної інформації, право на захист персональних даних, право на доступ до Інтернету. Ще однією поширеною позицією є віднесення до інформаційних прав широкого кола прав людини, які є важливими в інформаційних відносинах. Для того, щоб дійти обгрунтованого висновку щодо цього питання, необхідно врахувати таке.

Як зауважує П. М. Сухорольський, «ключові для інформаційних суспільних відносин права людини, такі як право на вільне вираження поглядів і ідей, свобода друку чи слова, не є чимось новим. Творці французької Декларації прав людини і громадянина чи американського Білля про права ще у 18 ст. вважали їх одними із найважливіших. Отже, ці права розвивалися і були закріплені задовго до появи інформаційних технологій чи інформаційного суспільства та входять у ядро загально визначених громадянських і політичних прав і свобод. Термін же «інформаційні права» чи галузь «інформаційне право» є порівняно новими, їх виникнення безпосередньо пов'язане з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та формуванням інформаційного суспільства». З іншої сторони, як зазначає вчений, «нові» інформаційні права – право на доступ до публічної інформації, право на захист персональних даних виникли на основі (або взагалі є складовою частиною) вже давно існуючих прав і нерозривно із ними пов'язані» [15, с. 19].

Так, термін «інформаційні права людини» не набув поширення на міжнародному рівні. Самі інформаційні відносини виникають у всіх сферах життя і діяльності людини чи суспільства. Конкретні інформаційні відносини та інформаційні права можна практично завжди віднести до однієї зі сфер життєдіяльності чи відповідної групи прав – особистих, політичних, економічних, соціальних, культурних.

Аналіз наукових джерел не дає однозначної відповіді на питання співвідношення права на інформацію та інформаційних прав, але дає змогу виокремити два наявних наукових підходи.

Згідно з першим (широким) підходом «інформаційні права» – ширше за змістом

поняття і об'єднує як право на інформацію в сучасному нормативному його розумінні (право збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію), так і право на свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо. Тобто інформаційні права і право на інформацію співвідносяться як ціле і часткове.

В. А. Ліпкан пише, що інформаційні права і свободи людини та громадянина належать до так званих прав «першого покоління» – громадянських, політичних, які першочергово визначалися як невід'ємна частина людської гідності [7, с. 367]. На думку вченого, зміст понять «інформаційні права» та «права на інформацію» не є тотожними, а співвідносяться між собою за схемою «загальне – часткове», тобто інформаційні права є значно ширшими за право на інформацію, а саме право збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, адже перше охоплює і право на свободу думки і слова, і право на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо [3].

Позицію В. А. Ліпкана підтримує також К. Р. Калюжний, який вважає, що інформаційні права є значно ширшими за право на інформацію... Саме інформаційні права гарантують громадянам можливість мати певні переконання та не піддаватися у зв'язку з цим переслідуванням, вільно висловлювати свою думку, відстоювати свої ідеї, контролювати діяльність влади. Цілком логічним, на думку вченого, видається, що основою інформаційних прав людини є право на інформацію, яке включає право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Відповідно, основою права на інформацію є право людини на доступ (отримання) до інформації. Конституційне право громадян України на інформацію за своєю структурою є складним правом, основними елементами якого є: право на вільне збирання інформації; право на вільне зберігання інформації; право на вільне використання інформації; право на вільне поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір; право на охорону та захист інформації [13, с. 294].

Таку ж позицію займають і О. Кохановська, яка пише, що «термін «інформаційні права» є більш широким і включає в себе термін «право на інформацію» [5, с. 8], та Ю. Максименко, підкреслюючи, що ці права «співвідносяться між собою за схемою «загальне – часткове» [8, с. 65].

Т. А. Костецька зауважує, що, незважаючи на наявні тенденції підходу щодо розуміння досліджуваної наукової категорії, слід

підкреслити майже одностайний висновок: поняття «право на інформацію» та «інформаційні права (свободи) людини», їх зміст не є тотожними, з чим слід погодитись [4, с. 115]. Це підтверджується самою логікою конституційного закріплення права кожного на інформацію та цілої низки прав, свобод людини і громадянина зі змістовим інформаційним складником (об'єктом таких прав є інформація, інформаційні ресурси, інформаційні продукти, послуги тощо), до яких можна застосовувати термін «інформаційні права».

Конституція України 1996 р. відповідно до вже наявних тенденцій основоположних міжнародно-правових актів у галузі прав людини право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір – об'єднала в нормах різних частин статті 34 з іншим правом кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, визначивши їх самостійність.

З огляду на те, що до основних структурних елементів права на інформацію Основний Закон включає низку правоможливостей: право збирати, право зберігати, право використовувати та право поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, які, у свою чергу, структуруються в інші численні інформаційні права, можна вважати, що назване право є комплексним. Водночас змістовими складниками інших конституційних прав і свобод закріплені такі, зокрема, права, як: право давати згоду на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про неї; право кожного громадянина на доступ до відомостей про себе (крім тих, що становлять захищену законом таємницю) в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях; право кожного перевіряти достовірність інформації про себе і членів своєї сім'ї; право спростовувати недостовірні відомості в судовому порядку; право вимагати вилучення будь-якої інформації про себе; право кожного на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї; право на забезпечення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на вільний доступ і поширення інформації про стан навколишнього середовища (право на екологічну інформацію), про якість харчових продуктів і предметів побуту (ст. ст. 31, 32, 50) та інші, які певним чином можна визначити

як саме «інформаційні права» в межах досліджуваного поняття [4, с. 115].

У свою чергу Д. В. Огородов до суб'єктивних інформаційних прав у широкому смислі відносить дві групи суб'єктивних прав: 1) група абсолютних прав на інформацію (як приклад можна назвати право на інформацію, що становить особисту таємницю); 2) група відносних прав на інформацію, до яких належить право на одержання інформації, право на поширення інформації й інші відносні права [11, с. 15-16]. Це тлумачення Д. В. Огородова підтримує О. О. Одінова, яка вважає, що «з таким тлумаченням інформаційних прав необхідно погодитись та враховувати в подальших дослідженнях» [12, с. 86].

Для другого підходу (вузького) характерне певне змістове ототожнення права на інформацію та інформаційних прав, що ґрунтується на сучасному сприйнятті права на інформацію не як певним чином відокремленого особистого немайнового права фізичної особи, а крізь призму науки інформаційного права, як універсального конституційного права на інформацію, що містить у собі комплекс можливостей, які в сукупності і становлять так звані інформаційні права суб'єктів [9, с. 21-26].

Дотримуючись окресленого другого підходу, А. І. Марущак суб'єктивне право на інформацію визначає як «гарантовану державою можливість фізичних, юридичних осіб і держави (державних органів) вільно одержувати, використовувати, поширювати та зберігати відомості, необхідні їм для реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів, здійснення завдань і функцій, що не порушують права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб» [10, с. 108].

Представницею вузького підходу до розуміння інформаційних прав є і В. В. Ткаченко, яка повністю поділяє думку А. І. Марущака про те, що в якості основи інформаційних прав людини виступає «... право на інформацію, ... зміст якого розширюється через віднесення до нього таких прав, як свобода вираження поглядів та свобода обміну інформацією тощо» [16, с. 233]. Вчена дає узагальнюючий висновок щодо визначення інформаційних прав людини і громадянина, які, на її думку, складаються з права на інформацію, права на захист інформації про приватне життя і права на комунікацію.

Подібну точку зору у своїй статті «Напрями удосконалення конституційного регулювання інформаційних прав та свобод людини» висловлює і А. В. Баровська [2]. С. Н. Шевердяєв стверджує, що «право

на інформацію – це комплексне суб'єктивне право громадянина, що складається з можливості вільно здійснювати будь-які операції з інформацією, як правило, безвідносно до її призначення та змісту. У деяких випадках ідеться навіть про можливість поглинання цим правом інших суб'єктивних прав громадян у сфері обміну інформацією в суспільстві, таких як свобода думки й переконань, свобода слова, свобода масової інформації» [17, с. 91-100].

Отже, проаналізувавши різні позиції вчених, вважаємо, що критика наведених підходів або ж вибір одного з них як єдиного науково правильного не має особливого сенсу, оскільки вони відображають різні етапи еволюції прав людини в інформаційній сфері. Проте ми все ж таки приєднуємося до позиції представників широкого підходу та вважаємо, що: 1) «право на інформацію» та «інформаційні права» – поняття не тотожні. Поняття «інформаційні права людини» є ширшим поняттям, оскільки охоплює не лише можливість «вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію будь-яким способом, на свій вибір» або навіть «можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів», а це усі права і свободи людини, що мають інформаційний характер; 2) крім того, інформаційні права та право на інформацію співвідносяться між собою за схемою «загальне – часткове».

Крім того, сутність інформаційних прав людини проявляється в їх основних властивостях, які допомагають сформувати уявлення про те, що ж собою взагалі являють інформаційні права людини. Отже, інформаційні права людини:

– це основні, фундаментальні можливості людини, що необхідні їй для нормального існування, розвитку та задоволення інформаційних потреб;

– вони є невідчужуваними та рівними для всіх;

– вони є пріоритетними, універсальними, що гарантуються державою, відповідають міжнародним стандартам та охороняються публічною владою;

– інформаційні права людини становлять цілісний екзистенціальний феномен, який можна пізнати виключно крізь призму їхніх системних властивостей, що проявляється у наявності прав і свобод інформаційного характеру у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Як зазначає Я. М. Собків, правові норми, визначаючи конкретний зміст прав і свобод людини та громадянина, не дають їх вичерп-

ного переліку. Розвиток міжнародного та національного законодавства, юридичної доктрини сприяє перманентному розширенню спектру прав і свобод людини та громадянина [14]. Тому доцільно говорити про інформаційні права і свободи людини та громадянина в екологічній сфері, економічній сфері, фінансовій, політичній сфері тощо, які поєднані між собою і в своїй інтегративній сукупності становлять систему інформаційних прав і свобод. Адже поява інших сфер життєдіяльності суспільства не змінює сутності цього феномена. Нині будь-які суспільні відносини проявляються через інформацію, інформаційну сферу. Можна стверджувати, що інформаційні права мають міжгалузевий характер та є в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства.

Висновки

Інформаційні права є можливістю, а не зобов'язанням людини. І вона на власний розсуд визначає обсяг і міру реалізації свого права. Відповідно, правове регулювання права на інформацію та інших інформаційних прав в Україні не обмежується тільки нормами конституційного права, а є міжгалузевим інститутом, оскільки воно включає норми адміністративного, цивільного, фінансового, екологічного, кримінального та іншого законодавства, які в структурі своїй містять власні інститути (субінститути). Таким чином, інформаційні права людини можна визначити як певні можливості людини, необхідні для задоволення інформаційних потреб її життєдіяльності та розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства та інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечуються соціально зумовленими обов'язками інших суб'єктів та охороняються публічною владою.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року в ред. від 30.09.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Баровська А. В. Напрями удосконалення конституційного регулювання інформаційних прав та свобод людини / А. В. Баровська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/Sasha/Downloads/Nzivru_2016_6_2.pdf.
3. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш [та ін.] ; Нац. акад. прав. Наук України. – 2-ге вид., переробл., і доповн. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.
4. Костецька Т. А. Конституційно-правове регулювання інформаційних прав: деякі терміноло-

гічні аспекти / Т. А. Костецька // Часопис Київського університету права. – 2013/2. – С. 114-117.

5. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Кохановська. – К., 2006. – 40 с.

6. Леонов Б. Д. Особливості правової інформації [Електронний ресурс] / Б. Д. Леонов. – Режим доступу : <http://irri.org.ua/sites/default/files/bdopi.pdf>.

7. Ліпкан В. Інформаційні права і свободи людини та громадянина / В. Ліпкан, Ю. Максименко // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 9. – С. 64-68.

8. Ліпкан В. А. Інформаційні права і свободи людини і громадянина / В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavu/51785-2-vidinformatsynih-prav>.

9. Марущак А. І. Визначення поняття «інформаційні права людини» / А. І. Марущак // Інформація і право: науковий журнал. – 2011. – № 2. – С. 21-26.

10. Марущак А. І. Інформаційне право України : підручник / А. І. Марущак. – К.: Дакор, 2011. – 456 с.

11. Огородов Д. В. Правовое регулирование отношений в информационной сфере : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Академия РАН. – М., 2002. – 21 с.

12. Одінцова О. О. Право на інформацію та реалізація інформаційних прав у сфері особистих

немайнових прав людини в Україні / О. О. Одінцова // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – Вип. 2 (18). – 2013. – С. 85-90.

13. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – С. 294.

14. Собків Я. М. Класифікація інформаційних прав і свобод людини та громадянина [Електронний ресурс] / Я. М. Собків. – Режим доступу : <http://goal-int.org/klasifikaciya-informacijnix-prav-i-svobodlyudini-ta-gromadyanina/>

15. Сухорольський П. М. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства / П. М. Сухорольський // Український часопис міжнародного права. – 2013. – № 1. – С. 18-23.

16. Ткаченко В. В. Інформаційні права людини і громадянина в Україні / В. В. Ткаченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 1. – С. 231-234.

17. Швердяев С. Н. Право на інформацію: к вопросу о конституционно-правовой сущности / С. Н. Швердяев // Право и политика. – 2001. – № 10. – С. 91-100.

18. Brown I. Digital Freedoms in International Law / Ian Brown, Douwe Korff [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://globalnetworkinitiative.org/sites/default/files/Digital%20Freedoms%20in%20International%20Law_0.pdf; Draft Report on a Digital Freedom Strategy in EU Foreign Policy (2012/2094(INI)) / European Parliament Committee on Foreign Affairs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do>.

В статье раскрываются основные подходы к пониманию информационных прав человека, которые сложились в юридической науке. Отмечается, что основная сущность информационных прав проявляется в их основных свойствах, которые помогают сформировать представление о том, что же собой вообще представляют информационные права человека. Автор акцентирует внимание на том, что информационные права имеют межотраслевой характер и есть в любой сфере жизнедеятельности общества.

Ключевые слова: информационное общество, информационное право, право на информацию, информационные права, информационная сфера.

In the article the basic going open up near understanding of informative human rights that was folded in legal science. It is marked that basic essence of informative rights shows up at their bases them properties that help to form presentation, that by a soba in general present informative human rights. An author accents attention on that informative rights have inter-branch character and are in any sphere of vital functions of society.

Key words: informative society, informative law, right on information, informative rights, informative sphere.

